

Beke Margit

A katolikus egyház szervezőtevékenysége Pesten a török uralom alóli felszabadítás után a XVIII. században

Pest általános képe és igazgatása

A törökök kiűzése után Pesten az egyház folytatta tevékenységét. A kontinuitás ugyanis fennmaradt, hiszen a főtemplom megmaradt, bár a harcok során a templom elpusztult, és csak a szentély bírta ki a heves rohamot.

Buda átellenében egyedül Pest számított ekkor városias jellegű településnek. A Duna jobb partján félkörívben helyezkedett el körülbelül a mai belváros területén (a régi Országút - Üri u. - Vám u. - Üllői u.) és ekkor még látható a Váci, a Kecskeméti és a Hatvani kapu, amelyeket később lebontottak.¹ Juvigny térképész öt mecsetet² rajzolt erre a területre, de ezek egyike sem azonos a főplébániatemplommal, ami alátámasztja a fenti megállapítást.

A város lakói magyarok, németek és rácok voltak. A benépesülésnél Fallenbüchl Zoltán három nagyobb periódust különböztet meg:³

a. A XVII. század végén bajor, magyar, délszláv jellegű a népesség, becslése szerint 3500 fő.

b. A Rákóczi szabadságharc után megfogyatkozott népességet az építkezések megindulásával a belső migráció mellett cseh, osztrák, bajor lakossággal töltik fel.

c. 1750 körül Pest kereskedelmi centrummá válik, és spanyol, szerb menekültek és görögök színezik az eddigi lakosság palettáját. 1770-ig 15 000-re teszik a lélekszámot.

Ha ezzel összevetjük a XVIII. század közepén áttértek névsorát,⁴

¹ SCHMALL LAJOS, Budapesti krónika, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, kézirat 13 (a továbbiakban SCHMALL); RÖMER Flóris, *A régi Pest* (Budapest 1873) 155 (a továbbiakban RÖMER).

² NÉMETHY Lajos, *A pesti főtemplom története I* (Budapest 1890) 154 (a továbbiakban NÉMETHY).

³ FALLENBÜCHL Zoltán, *Pest város népességének származáshelyei a statisztika és katrográfia tükrében* (1687-1770), in *Tanulmányok Budapest Multjából XV* (1963) 239-287.

⁴ Vö. KÓSA Jenő, *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig* (Budapest 1937); Prothocollum parochiae Lib. Civ. Reg. Pesthiensis 1752, Főszékesegyházi Könyvtár Esztergom, kézirat, Passim. (továbbiakban Pesth).

akkor megállapítható, hogy Pestre Erdély, Felvidék, Dunántúl, Makedónia, Szilézia és Württemberg területeiről is jöttek a bevándorlók.

A város kamarai igazgatás alatt állt egészen 1703. október 23-ig, amikor Lipót császár, magyar királytól visszakarta szabad királyi városi rangját. A város igazgatása egyházilag exempt és ugyanis az esztergomi érsekség joghatósága alatt állt, mint királyi alapítású hely, ezt azonban mind a Veszprémi,⁵ mind a Váci⁶ Egyházmegye püspökei kétségbe vonták, nem egyszer ennek ténylegesen ellentmondtak. Végül Mária Terézia az egész országra szólóan megszünteti az exemptionset 1777-ben, és így az akkori város területét ezentúl rendes joghatósággal bírja az esztergomi érsek.

Szervezés és építkezés

Az egyház szervező munkája a plébániai közösség megszervezésében mutatkozott meg, elsősorban lelkipásztori teendők révén. Ennek feltételeit szolgálták az építkezések és a szerzetesrendek betelepítése.

Pest városának ekkor egyetlen katolikus temploma, a Nagyboldogasszony főplébániatemplom áll az istentisztelet középpontjában. Mindenek előtt a középkori eredetű megrongálódott templomot kellett helyreállítani a város és a hívek bőkezűségéből, nem utolsósorban Széchényi György esztergomi érsek (1685-1695)⁷ adományából. Ő 1000 akó bort küldött az újjáépítés céljára.⁸ Még 1695-ben elkészült a főoltár, később pedig Pauer János György terve szerint a déli (1727) és az északi (1740) torony, miközben a hajó kápolnákkal bővült.⁹ Később a barokk

⁵ Prímási Levéltár (a továbbiakban PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (a továbbiakban AEV) Nr. 391.

⁶ NÉMETHY 348.

⁷ Az érsek életrajzát vö. KOLTAI András, *Széchényi VI. György*, in *Esztergomi érsek 1001-2003* (szerk. Beke Margit; Szent István Társulat, Budapest 2003) 310-319 (a továbbiakban *Eé*).

⁸ NÉMETHY 163; *Az esztergomi főegyházmegye névtára és évkönyve 1982. Schematismus statusque archidioecesis Strigoniensis 1982* (szerk. Turányi László; Esztergom 1982) 289-290 (a továbbiakban Schem. 1982).

⁹ SCHOEN Arnold, *Jegyzetek a pesti belvárosi plébániatemplomról* (Budapest 1943) 1 (a továbbiakban SCHOEN).

¹⁰ Életrajzát vö. LAKATOS Adél, *Kollonich Lipót*, in *Eé* 312-325.

¹¹ *Budapest története* III (főszerk. Gerevich László; Budapest 1975) 191 (a továbbiakban *Bp. tört.* III); NÉMETHY 170; VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából* I-III (Budapest 1912-1914) 6 (a továbbiakban VELICS); A szerzetesrendekre vonatkozólag vö. PUSKELY Mária *Szerzetesek*

tornyot lebontották (1791) és copf stílusúra változtatták át (1795) Hacker Antal ácsmester szándékainak megfelelően. A plébániát 1686-ban a ferencesekre bízta az érsek, azonban hamarosan esztergomi egyházmegyes papok vették kezükbe az irányítást, majd Pest városi rangra emelése évében, 1703-ban Kollonich Lipót esztergomi érsek (1695-1707)¹⁰ a jezsuitákra bízta.¹¹ Trefflinger Pál az első jezsuita plébános, aki Budán lakott és onnan járt át Pestre, miközben saját rezidenciájukat (1702-1704) építtették.¹² A város mint kegyúr 1710-ben kérte az esztergomi érseket, hogy mozdítsa el a jezsuitákat, mire ők visszatértek Budára.¹³ Ettől kezdve újra egyházmegyes papok álltak a plébánia élén, amikor a piaristák 1717-ben átvették helyüket 1752-ig.¹⁴

A jezsuitákon kívül más szerzetesrendek is otthonra leltek a plébánia területén. Itt elsőként szólnak a ferencesekről, akiket a törökök többé-kevésbé megtűrték a hódoltságban. A Hatvani kapuhoz közeli telket egy régi mecsettel 1690. április 6-án adományozta nekik Lipót császár.¹⁵ A mecsetet Kalcher mester alakította át istentiszteleti célokra. Dvornikovich Mihály váci püspök (1689-1707)¹⁶ jóvoltából pedig kolostort építettek, amely 1715-re készült el. Sőt, hatalmas kertet is rendelkezésükre bocsátottak az akkori Urak u. - Egri u. - Kolbacher kert között. A mecset helyén 1727. szeptember 14-én rakták le az Alkantari Szent Péterről nevezett templom alapköveit.¹⁷ A kész templomot 1743. szeptember 21-én szentelte fel Patachich Gábor kalocsai érsek a benne lévő tizenkét oltárral együtt. 1784-ben a ferencesek kertje és udvara botanikus kert lett, míg kolostoruk nagy részét az egyetemi könyvtár céljaira kényszerültek átengedni. 1787. december 2-án önálló plébániává vált a Váci kaputól az Úri utcán át a Kecskeméti kapuig lévő területtel

---

(Budapest 1990); uő. *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia I-II* (Budapest 1998).

¹² Nevével nem találkozni NÉMETHY, Ludovicus, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis* (Strigonii 1894) c. kitűnő művében.

¹³ SCHMALL 95; NÉMETHY 170.

¹⁴ *Bp. tört.* III, 191.

¹⁵ RUPP Jakab, *Buda-Pest és környékének helyrajzi története* (Pest 1868) 248 (a továbbiakban RUPP); RÓMER 175; SCHOEN Arnold, *Emlékezés a klarisszák budavári és a ferencesek pesti templomára* (Budapest 1943) 12 (a továbbiakban SCHOEN 1943).

¹⁶ Életrajzát vö. CHOBOR Ferenc, *A váci egyházmegye történeti névtára. II. A papság életadatai* (Vác 1917) 601; LOTZ Antal, *Dvornikovich Mihály, in Magyar Katolikus Lexikon II* (főszerk. Diós István; Budapest é.n.) 742.

¹⁷ *Schem.* 1982, 290.

1822-ig.¹⁸ A bejárati ajtó előtt álló feszületet 1763-ban a Fájdalmas Anya kőszobrával cserélték fel, amely hely az úrnapi körmenetek negyedik oltáraként funkcionált.¹⁹

A ferencesek Magyarországon 1689-ben körülhatárolták az egyes tartományokat, amelyeket Lipót császár 1690-ben megerősített.²⁰ Ennek megfelelően Budán a szalvatoriánusok, Pesten a mariánusok működtek. Sőt, a megerősítés a koldulás határaitra is kiterjedt, tekintettel a rend sajátos, kolduló arculatára.

A középkori, magyar eredetű pálos rend Buda ostroma után régi budai házukat kérte vissza, mivel ezt nem kapták meg, Lipót császár 1688. július 13-án kelt rendelete alapján Pesten telepedtek le.²¹ Hivatalosan ugyan 1693. december 15-én vették át a pálosok a mecsetet és közvetlen környékét, hogy azután a mai Szerb utca - Egyetem tér - Veres Pálné utca - Papnövelde utca által határolt területet megszerezzék templom- és kolostorépítés céljából. Kezdetben a mecsetet használták kápolnaként, majd külön kápolnát építettek Jézus öt szent sebe tiszteletére, amelyet 1720. május 22-től vettek igénybe.²² A mai templom építése 1722-ben kezdődött el Drenker Mátyás pesti céhmester tervei alapján, akárcsak a kolostor déli szárnyáé.²³ Halála után munkájának folytatója Mayerhoffer András, aki a lebontott kápolna helyére tervezte a templomot. Főoltárát Kisboldogasszony tiszteletére Althann Mihály váci püspök szentelte fel 1748. június 15-én, a kész templomot pedig 1776-ban Patachich Gábor kalocsai érsek konzekrálta.²⁴ A kolostort Bakay Imre rendfőnök kezdte építeni 1701-ben, déli oldalfala 1722-ben, északi szárnya 1744-ben készült el. A rendház életében fontos esemény a ház konventté nyilvánítása és a magyar rendtartomány központi házaként való elismerése 1756-ban. A művelődés szempontjából oly fontos könyvtár 1775-ben lett készen. A pálos rend 1786-os feloszlata után az épületeket az egyetem teológiai kara kapta meg, végleges tulajdonába azonban csak 1805-ben került.

A szerviták 1688-ban kértek letelepedési engedélyt Lipót császártól, és ennek értelmében megkapták a Nagymecsetet (amit Szép

¹⁸ PL, Canonicae Visitationes Lib. 162 a; SCHOEN 1943, 15.

¹⁹ SCHOEN 1943, 15.

²⁰ PL, AEV Nr. 298.

²¹ RUPP 249; SALY László, *Az egyetemi templom. A pálosok régi pesti szentegyháza* (Budapest 1926) 33 (a továbbiakban SALY); KISBÁN Emil, *A magyar pálos rend története I-II* (Budapest 1938-40) I, 294 (a továbbiakban KISBÁN).

²² SALY 38.

mecsetnek is neveztek) a környező telekkel együtt.²⁵ Rupp Jakab szerint itt állhatott a középkorban a johannitáknak Szent Miklósról nevezett háza.²⁶ Később a mecsetet és a temetőt átadták az Invalidus-ház építésére. A kolostor első köveit 1717. április 27-én rakták le, és a templom alapjait 1725-ben vetették meg Hölbling János budai mester tervei alapján. A templomot 1732. augusztus 23-án benedikálta P. Weinhardt Cyriac Szent Anna tiszteletére, majd 1748. június 20-án szentelte fel Csáky Miklós kalocsai érsek.²⁷ A rend a sajátos Szűz Mária gyászt szem előtt tartva, elsősorban a lelkipásztori munkában vett részt, történetesen az Invalidus-ház ellátásában.

A Remete Szent Antalról nevezett domonkosok a középkorban Pest legrégebbi kolostorával és templomával rendelkeztek. A hódoltság után Dvornikovich Mihály egykori domonkos diák, akkor váci püspök nem messze a régi zárdától új templomot és kolostort kezdett építeni Szűz Mária és Szent Mihály tiszteletére, amely 1716-ban tűz martalékává vált.²⁸ 1696-ban igen keskeny telek állt rendelkezésükre a domonkosoknak a Duna mellett, a Váci utcában, ezért újabb házhelyeket vásároltak. A templom barokk formáját Mayerhoffer András terve alapján nyerte 1747-1749 között. Ma is láthatók a faragott templombelsőik, amelyek ekkor készültek. A templom felszentelését Zbisko Károly püspök végezte 1765-ben, és ekkorra elkészült a torony is.²⁹ A konventben a feloszlítás előtt tizenkét atya és hét laikus élt, akik alamizsnálkodásból tartották fenn magukat. 1782-ben érték meg feloszlításukat, és helyükre 1787-ben az angolkis-asszonyok jöttek.

Pestre 1717-ben érkeztek meg a piaristák vagy kegyes iskolarendiek a városi magisztrátus meghívására, hogy az iskolás ifjúságot jó erkölcsökre és tudományra oktassák, másrészt a belvárosi plébánia segítségére legyenek magyar és német szónokok biztosításával.³⁰ Ekkor két

²³ KUTHY Sándor, *A pesti egyetemi templom* (Budapest 1960) 11 (a továbbiakban KUTHY); SALY 36; Bp. tört. III, 222.

²⁴ *Schem.* 1982, 291; *Bp. tört.* III, 321.

²⁵ NÉMETHY 290; *Schem.* 1982, 291; RUPP 253.

²⁶ RUPP 248.

²⁷ PL, *Canonicae Visitationes Lib.* 829; SCHOEN Arnold, *A budapesti központi városháza* (Budapest 1930) 19 (a továbbiakban SCHOEN 1930); NÉMETHY 293.

²⁸ *Schem.* 1982, 292; VÖRÖS László, *Emléksorok a szent domonkos rendi magyar rendtartomány megalapításának hétszázadik évfordulójára* (Budapest 1921) 45.

²⁹ PL, *Canonicae Visitationes Lib.* 159.

³⁰ RUPP 257.

plébánosi kisegítő és két tanár érkezett, akik a leendő iskolában tanítottak.³¹ A városháza mellett egy német orgonista lakását kapták meg, és már 1717. november 5-én négy osztályt indítottak. 1718-ban átköltöztek a jezsuiták által építésben lévő házba, amely valószínűleg azonos a Dunaparti házzal, amelyet gyakran elöntött a víz, ezért később eladták és a „téren” (a mai görögkeleti templom körül) vettek másikat. Egy tágasabb, az egységes rendház céljának megfelelő, az ún. Esterházy Ferenc-féle házhoz 1756. április 22-én jutottak.³² Később a plébánia körüli temetőnek egy részét is megszerezték. Az építkezés 1758. április 25-től 1762-ig tartott, amikor is november 1-jén átköltözhetek a rendtagok új otthonukba. A benne lévő kápolnát 1761-ben áldotta meg Szentilonay József esztergomi általános helynök a már 1748 óta Kalazanci *Szent József* rendalapító tiszteletére.³³ Az épületüket egészen 1950-ig birtokolták, amikor államosítás alá esett.

A szerviták közelében lévő Invalidus-ház alapítása Széchényi György esztergomi érsek érdeme, ő gondolt elsőként egy olyan ház felállítására, ahol rokkant katonákat nemzetiségi és vallási különbség nélkül ápolnak.³⁴ Ennek megvalósítása Kollonich Lipót esztergomi érsek nevéhez és sürgetéséhez fűződik. A házat 1717-ben vásárolták meg a szervitáktól, amelynek bővítését és átépítését Fortunato de Prati tervei alapján kezdték el, majd később Martinelli Antal Erhard építész folytatta. Igaz, hogy az elkészült homlokzatra VI. Károly neve került, azonban Széchényi Györgytől sem az alapítás tényét, sem anyagi hozzájárulását nem lehet elvitatni. 1729-ben már 300 rokkant költözhetett be a házba családjával együtt, akiknek lelki gondozását a szervitákra bízta, de ekkor az istentiszteletet a mecsetben tartották, amelyet 1734-ben lebontottak. A házban az első misét 1735. október 23-án végezték. Az irgalmas rendi barátok vállalták a rokkantak gyógyítását, ápolását, a halottak eltemetését, és gyógyszerterápiát működtettek a házban.³⁵ Egyébként az irgalmasok a szokásos hármassal fogadalom mellett egy negyediket a betegápolásra tettek.³⁶ Az irgalmasok 1733-ban hatan érkeztek meg az Invalidus-házba, élükön a

³¹ MOLNÁR Aladár, *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században* I (Budapest 1881) 554.

³² PL, Canonicae Visitationes Lib. 830; RUPP 259; BÉL Mátyás, *Pest város leírása* (Budapest 1985) 118.

³³ PL, Canonicae Visitationes Lib. 830.

³⁴ BEKE Margit, *Die Erzbischöfe von Esztergom und die Befreiungskämpfe gegen die Türken*, in *Folia Theologica* 3 (1992) 155-165.

³⁵ SCHOEN 1930, 27.

³⁶ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény Cat. IV. Regulares. Tit. II. g. Misericordiani. 376. d.

vikáriussal. Franz von Hillebrandt kamarai építész 1765-ben új főoltárt és negyven fő számára tébolyda-épületet tervezett. Az épület sohasem lett teljesen kész, így érte a házat 1783-ban II. József rendelkezése, miszerint a rokkantakat átszállították Nagyszombatba, az irgalmas rendet pedig feloszlatták.

A női szerzetesrendek közül Pesten elsőként a klarisszák vertek gyökeret. A budai klarisszák zárdájából történt a kezdeményezés, amelynek oka egyrészt az eredeti szerzetesi szellem visszaállításának igénye, másrészt nemzetiségi – német-magyar – ellentét.³⁷ A szerzetben több főúri sarj élt együtt, így a szentéletű Csáky Franciska mellett találjuk Károlyi Krisztinát is. Nem véletlen, hogy testvére, Károlyi Sándor gróf szorgoskodott a klarisszák pesti letelepedésén. 1723. május 12-én Károlyi Sándor 8 ezer Ft-os alapítványát elfogadta Keresztély Ágost hercegprimás (1707-1725), majd Eszterházy Imre esztergomi érsek (1725-1745) is 1728. október 10-én.³⁸ Az alapítvány Pesten két házra és a felépítendő kolostorra, valamint tizenhat személy ellátására szolt.³⁹ Az alapító gróf megszerezte számukra a Királyi Pál és Szerb utca sarkán lévő telket és Rodl János mészáros házát.⁴⁰ Még 1723-ban megkezdődött a Szent Anna kolostor és templom építése, de a klarisszák csak 1729. november 12-én tudtak beköltözni. Ezt az időpontot Csáky Franciska már nem érthette meg, hiszen az év elején, február 4-én elhunyt. Így az első pesti apátnő Károlyi Krisztina lett (†1740. november 17.). A nővérek létszáma tizenkettő-huszonkettő között ingadozott.⁴¹ A klarisszák temploma 1740 körül lett készen, sőt engedélyezték számukra Szent Anna ereklyéjének nyilvános tiszteletre való kihelyezését is. Szemlélődő rendről van szó, és szigorú, askéta életmódjukat egy 1776-ban végzett vizitáció alkalmából fennmaradt étrendjük is bizonyítja.⁴² Nem a társadalomból éltek, hiszen jórészt hozománnyal jöttek egyesek a rendbe és az, valamint a kapott alamizna Kuti Klára apátnő bevallása szerint „Ipületre s más Egyébre Fordítatott”.⁴³ 1782 áprilisában II. József elrendelte feloszlatusukat, akkor

³⁷ PL, AEV Nr. 750; TAKÁTS Sándor, *A magyar-klarissza apácák volt pesti klastornának története*, in *Katolikus Szemle* (1894. II) 169-192 (a továbbiakban TAKÁTS); WEISZ János, *Pesti klarisszák 1723-1782* (Várgesztes 1974), kézirat.

³⁸ PL, Batthyány. Prot. I. Visitationalia 1309; TAKÁTS 181.

³⁹ PL, AEV Nr. 415/1, 6; TAKÁTS 174.

⁴⁰ PL, Batthyány. Prot. I. Visitationalia 1309; TAKÁTS 176; RUPP 255.

⁴¹ PL, AEV Nr. 2177/15.

⁴² PL, Batthyány. Prot. I. Visitationalia 1309.

⁴³ PL, Batthyány. Prot. I. Visitationalia 1309.

a huszonkét személyből csupán egy bécsi származású, a többi magyar.⁴⁴ A kolostort és templomot átadták a város rendelkezésére.

A másik női rend, az angolkisasszonyoké csak 1787-ben honosíthatott meg Pesten II. József engedélyével. Miután a császár a domonkosokat feloszlatta, kolostorukba az angolkisasszonyokat engedte be.⁴⁵ Budán 1770. május 13-án költöztek be Mária Terézia engedélyével az elkészült királyi várba. Majd az egyetem Budára helyezése, 1777 után Vácott találtak otthonra, végül 1787-ben Pesten.⁴⁶ A rend modernségének köszönhető fennmaradását a jozefinizmus idejében is, ugyanis nőneveléssel foglalkozott, az igaz, hogy tanítása a jezsuiták Ratio Studiorum-án alapult.⁴⁷

Társadalmi feladatok

Az egyház önként magára vállalta a társadalom feladatainak egy részét. Mindenek előtt a tanításnak, a hittérítésnek akart eleget tenni, és ez maga után vonzott más tevékenységeket is.

A plébánia területén élő szerzeteseknek legfontosabb a pasztoráció volt. A szemlélődő, kolduló rendtag imájával és alázatos magatartásával nevelte a társadalmat. A tevékeny szerzetes pedig munkájával tett bizonyosságot hite mellett. A lelkipásztorok különböző módokon nyilvánult meg. Míg a ferencesek elsősorban az egyszerű híveket tartották szem előtt, addig a többiek vasárnapi és ünnepi szónokok voltak, és minden réteghez szóltak. Ugyanakkor tiszteletben tartották a más nemzeti-ségűeket, hiszen német, magyar és szlovák nyelven hallgathatták a beszédeket.

Külön kell szólnunk az oktatással kapcsolatban lévő egyháziakról. Ismeretes, hogy az 1783-tól Pesten működő egyetemet Pázmány Péter esztergomi érsek (1616-1637) alapította és a volt pálos kolostorban helyezkedett el, akárcsak a Központi Szeminárium 1786 óta.⁴⁸ Az egyetemen képzett klerikusok is tanítottak. A piaristák a fiúgyermekek tanításával foglalkoztak, elemi iskolát tartottak fenn, de volt akadémiajuk is.

⁴⁴ PL, Batthyány. Prot. I. PE Nr.178/52.

⁴⁵ RUPP 262; KÖRTVÉLYESI Mária, *Tiszteletreméltó Ward Mária B. M. V. intézetének tanítási és szerzetesi rendszere* (Budapest 1942) 52 (a továbbiakban KÖRTVÉLYESI).

⁴⁶ UXA József, *A budavári királyi kápolna s a m. kir. Udvari és várplébánia történetes* (Budapest 1934) 141-142.

⁴⁷ MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között* (Budapest 1981) 506 (a továbbiakban MÉSZÁROS); KOMLÓSSY Ferenc, *Az Esztergom főegyházmegyei római katolikus iskolák története* (Esztergom 1896) 34 (a továbbiakban KOMLÓSSY).

⁴⁸ RUPP 275.

Iskolájukban bevezették a filozófia tanítását és ez fontos kezdeményezésnek számított.⁴⁹ 1790-ben 400-500 tanuló látogatta iskolájukat. A leányifjúság nevelésében az angolkisasszonyok jártak élen. Elsőként ők tértek rá az egyéni foglalkoztatásról az osztályrendszerű oktatásra, ami jelezte a nevelésben a közösség irányába eltolódó hangsúlyt, és egyszersmind lehetővé vált szélesebb rétegek oktatása is. Az angolkisasszonyok hét és tizenöt év közötti korosztállyal foglalkoztak ekkor, akiknek egy része királyi alapítvánnyal bentlakó volt, másik része bejáró.⁵⁰ Magas műveltségesszéményük következtében nemcsak jó háziasszonyokat, hanem hűséges honleányokat adtak a társadalomnak. 1793-ban 330 tanítványuk volt.

A Belvárosban a plébánia is állított fel iskolát, egyet a magyar és egyet a német gyermekek számára.⁵¹ A magyar iskolába 1732-ben húsz gyermek járt, a németbe pedig ötven, ami jelzi a nemzetiség túlsúlyát.

Az általános művelődéstörténetben is kivették részüket a szerzetesek. Híres volt a pálosok könyvtára, amelyet szívesen látogatott a Magyar Hazafiúi Társaság (Ányos Pál, Virágh Benedek, Verseghy Ferenc). A magyar nyelv művelésében is elől jártak egyes szerzetesrendek. Az angolkisasszonyok nem csak itthon, hanem az osztrák-magyar rendtartomány Sankt-Pölteni anyaházában is megkívánták a magyar nyelv tanulását.⁵² A klarisszákra szintén jellemző a magyar nyelv szeretete, hiszen levelezéseiket mindvégig magyarul végezték. Csáky Franciska magas műveltségéről és az általa írt imakönyvről másutt szó esett.⁵³ A könyvészetben, a lelki könyvek fordításában és kiadásában a budaiak jártak elől.⁵⁴ Ez mennyire vonatkozik a pestiekre, a jövő kutatásának a tárgyát képezheti. A domonkosok a középkorban jelentős kódexeket tudtak sajátjukként felsorolni.

A betegek ápolásával, gyógyításával és gyógyszerár fenntartásával ugyancsak a szerzetesek, elsősorban az irgalmasok foglalkoztak. Hivatásukból eredő feladatként látták el az Invalidus-házi betegek ápolását.

⁴⁹ MÉSZÁROS 481, 497.

⁵⁰ KÖRTVÉLYESI 22; MÉSZÁROS 506.

⁵¹ Pesth 39 f; *Bp. tört.* III, 473.

⁵² KÖRTVÉLYESI 53.

⁵³ BEKE Margit, *A budavári klarisszák működése 1714-től 1782-ig*, in PAB-VEAB. *A Dunántul településtörténete* VIII, 303-317.

⁵⁴ Vö. SCHWARCZ Katalin, *Művelődés- és könyvtörténeti adalékok a magyar klarissza rend XVIII. századi történetéhez*, in *Egyházak a változó világban* (szerk. Bárdos István – Beke Margit; Esztergom 1991) 437-439.

Mindezekhez megfelelő épületekre volt szükség. Valóban Pest városában rendkívül élénk építkezés folyt a XVIII. században. A barokk pompa egyaránt megmutatkozott a templomok külsején és belsején is, de a rendházak szintén ezt a mozgalmas stílust tükrözték. Pesten a mai barokk látványa a török után formálódott és elengedhetetlenül hozzátartozik a város képéhez.

Közösségformálás

A XVIII. századot bátran nevezhetjük a közösségformálás nagy századának. A különböző nemzetiségű, különböző rendű és rangú emberek összefogására irányuló törekvések figyelhetők meg, mint már neve is jelzi, a testvérületek, társulatok, *confraternitas*-ok megalakulásában.

A belvárosi plébánián létrejött a Szentháromságról nevezett társulat, külön a német (1712) Kayser Sebestyén kezdeményezésére,⁵⁵ majd a magyar társulat (1726) Eiserich Sámuel alapításával.⁵⁶ Ezekbe a közkedvelt társulatokba férfiak és nők egyaránt beiratkozhattak, sőt a teljes városi magisztrátus is tagja volt. A Szentháromság tiszteletét tűzték ki fő célul és ez napi misehallgatásban is megnyilvánult. Saját oltáruknál végezheték az istentiszteletet, sőt Kayser még harangot is öntetett a Szentháromság tiszteletére 1723-ban.

A marianus ferenceseknél a Kordaviselő Társulat jött létre Eszterházy Imre hercegprímás (1715-1745) idejében.⁵⁷ Célja Szent Ferenc és Jézus sebeinek különös tisztelete. Tagja lehetett bárki, aki belépett és viselte a kordát, mintegy a közösséghez tartozás kifejezéséeként. A sajátos templomi ájtatosságokon kívül a társadalomban különösen a szükségét szenvedőket karolták fel, és a halottakat kísérték a temetőbe. A ferenceseknél harmadrendiek is voltak, akik családi élet keretei között éltek, de lelkileg kötődtek a ferences szerzetes-családhoz.

A domonkosoknál két társulat is található.⁵⁸ A Rózsafüzér Társulatnak legfőbb ájtatossága a rózsafüzér imádkozása, amely a domonkosok révén terjed el az egész világon a hívek körében. Különösen látványos és pompázatos lehetett körmenetek alkalmával a társulat felvonulása, a „*theatrum sacrum*” ékes bizonyítékaként. A rózsafüzér titkainak megfelelően

⁵⁵ Pesth 1712. év 30. f.; MÉMETHY 343.

⁵⁶ Pesth 1726. év 31. f.

⁵⁷ PL, Batthyány. Prot.I. PE Nr.157/4.

⁵⁸ PL, Batthyány. Prot.I. PE Nr.157/4.

⁵⁹ PL, Batthyány. Prot.I. PE Nr.157/4.

tizenöt férfi – öt fehér, öt vörös, öt sárga ruhába öltözve – három részre (örvendetes, fájdalmas és dicsőséges) osztva, a titkokat bemutató aranyozott jelvényeket vittek a körmenetben. Ezt minden hónap első vasárnapján megismételték. Ekkor az utcára vonultak a monstranciát kísérelő fáklyákkal, lámpákkal és égő gyertyákkal, három zászló kíséretében vitték Szűz Mária szobrát, miközben rózsafüzért mondtak.

A domonkosoknál a másik, a Nepomuki Szent János Társulat 1745-ben jött létre. Elsősorban a betegek segítségére alakult, akiknél haláluk óráján teljes búcsút engedélyezett az egyház. Rendellenességnek számított, hogy botokra is rávésték a jelvényeket, és nyilvánosan hordták. A jelvény bizonyára Szent János ábrázolásával volt kapcsolatban.

A szervitáknál a Hétfájdalmú Szűz Társulata 1733-ban alakult meg,⁵⁹ bár egyesek szerint már 1689-ben engedélyezte az akkori esztergomi érsek, Széchenyi György (1685-1695).⁶⁰ Minden harmadik vasárnap jöttek össze és sajátos ájtatosságot tartottak. A tagoknak külön zsoltókat írtak elő. Náluk terjedt el a héttizedes olvasó, Szűz Mária hét fájdalma tiszteletére. Fekete skapulárét hordtak a tagok, és számuk 1777-ben 102 volt.⁶¹ Úgy tűnik, hogy bizonyos rendellenesség ütötte fel a fejét, ahogyan Nagy István esztergomi vikárius írta „sok exotikumot tartalmaz”.⁶² Ilyen volt például, hogy fogadalmat tettek a cölebsz életmódra vagy a szegénységre, amelyik már a család létét fenyegette. A vikárius kérte ennek a betiltását, mire a Helytartótanács azt válaszolta, hogy majd „csendben elmúlik” a társulat.

A pálosoknál Jézus Szent Sebeinek Társulatát 1696-ban hagyta jóvá XII. Ince pápa.⁶³ Pesten azonban 1721. május 3-án alakult meg, amelynek sorába egyaránt beléphettek a nemesek és polgárok is. A tagok minden reggel misehallgatás közben Jézus öt szent sebe rózsafüzérért mondták. A rend szellemének megfelelően Remete Szent Pál tiszteletére külön ájtatosságot tartottak.

A közösséggé válásnak az útját nagymértékben a kisebb közösségi egységek, a céhek is elősegítették. Pest város gyors fejlődését a XVIII. században egyre gyarapodó céhek jelzik. Bizonyos nemes versengés indulhatott meg a céhek között, hogy milyen rangsor szerint vehetnek részt a körmeneteken. Ezért a városi magisztrátus már 1697.

⁶⁰ PL, Batthyány. Prot. I. PE Nr.51/3.

⁶¹ PL, Batthyány. Prot. I. PE. Nr. 51.

⁶² PL, Batthyány. Prot. I. PE Nr. 51/3.

⁶³ SALY 39.

január 4-i ülésén meghatározta a céhek sorrendjét.⁶⁴ Ekkor még tizenkilenc céhet számláltak össze, 1752-ben már huszonkilencet.⁶⁵ Ezek arra törekedtek, hogy saját kápolnájuk legyen egy templomban, ahol misét tarthattak, és ájtatosságot rendezhettek. 1699-ben például a serfőzők céhe megalakult, és gondjaiba vette a plébániatemplom egyik kápolnáját.⁶⁶ Őket követték a kerékgyártók (1738), majd a kádárok (1740). Nem juthattott minden céhnek külön oltár, ezért közösen is gondoztak egyet-egyét. Az volt a céhek szándéka, hogy minél szebbé és kellemesebbé varázsolják a templomnak azt a részét, amely az övéké volt. Aranyozták az oltárokat, gyertyákkal látták el és misealapítványokat tettek. A körmeneteken pedig megmutathatták magukat, amikor saját zászlójuk alatt vonulhattak fel, közvetlenül a szerzetesek után. Egész éven át több körmenetet tartottak, a legnagyobb mégis a szeptember 2-i lehetett, amikor a pesti plébánia hívei testületileg mentek át Budára, hogy együtt emlékezzenek a török alóli felszabadítás napján.⁶⁷

Végezetül elmondhatjuk, hogy az egyházi élet szépen megindult, de a jozefinizmus fagyos szele sok kezdeményezést megakasztott. A XIX. század már kevésbé fogékony a vallási közösség iránt, de a nemzet egységessé válásának előzményei a barokk korban keresendőek, amihez az egyház is hozzájárult a maga nem csekély számú obulusaival.

---

⁶⁴ SCHMALL 49-50.

⁶⁵ Pesth 1697. év és 1752. év.

⁶⁶ Pesth 1699. év.

⁶⁷ VELICS III, 7.